

пізніших термінах, компоненту біосфери. Пані Рузвельт з англо-саксонською логічною достеменністю досліджує відповідні побудови Руссо — і передовсім у контексті "нуклеарного віку", коли колізія поміж необхідною єдністю "людської раси" (the human race) та її цілком можливим самознищенням на згаданій "словній стежці" стає суворо-лабораторно очевидною.

...У Ялті Сталін за бенкетним столом запропонував, на жак Черчиллеві, тост "за розстріл без суду й слідства п'ятдесяти тисяч нацистів". Рятуючи ситуацію, Рузвельт почав заспокоювати британського колегу: "Хай буде розстріляно всього сорок дев'ять тисяч п'ятсот нацистів".

Отож як приємно сьогодні, що нащадки великого американського президента, замість підписувати ялтинські конвенції, пропонують підписати далеко обнадійливіші конвенції Жана-Жака Руссо, гросмейстра Миру, та ще й вічного.

Характерно, що рік Великої французької революції — це ще й рік, коли людство в особі берлінського хіміка Клапрота відкрило речовину під назвою уран (1789).

Блискуча книга пані Грейс Г.Рузвельт закликає поставити крапку на деяких відкриттях згаданого року. Отже, Руссо — позаду чи попереду нас?

В. С.

Olivier Clément. Berdiaev Un philosophe russe en France. Paris: Desclé'e de Brouwer. — 1991. — 241 p.

Автор належить до того вельми своєрідного західного інтелектуального середовища, що його "заворожило" східне християнство (зрозуміло, що так не годиться говорити про будь-який напрям у християнстві, але саме такий "троп" дозволяє осягнути всю глибину й напруженість такого інтересу). Бердяєв тут постає передовсім у контексті французького персоналізму, який, з одного боку, мав певний вплив на нашого видатного земляка доби його французької еміграції, а з другого, певні стратегіями того персоналізму вочевидь пов'язані з впливом на нього самого Бердяєва. Вплив французької культури на останнього — то особлива тема (нагадаємо, що мислитель-княнин, власне, сам був напівфранцузом). На світоглядне становлення Бердяєва, вочевидь, вплинула книга Жозефа де Местра "Про Францію" і, сказати б, французький літературний новокатолицизм кінця ХІХ — початку нашого століття типу Леона Блуа — Шарля Пегі (останній незрідка згадується на сторінках бердяєвського паризького часопису "Путь"). Олів'є Клеман зосереджується не так на численних безпосередніх зв'язках, як на типологічних паралелях між бер-

дьяєвським філософствуванням і французьким, скажімо так, незалежним християнством 1920 - 1930-х, віднаходячи чимало спільного. Історично склалося так, що російський срібний вік (схоже, термін належить самому Бердяєву, хоча він сам надавав перевагу лексемі "російське Відродження"), слідом за своїми славнозвісними "російськими сезонами", остаточно перекочував до Франції, де й доживав свого героїчного віку. Там це "Відродження", власне, й зустрілося з французьким — хай пробачить нам читач цей троп-оксюморон — "католицьким ренесансом", який цілком по-бердяєвськи намагався поєднати християнську традицію і свободу. Автор створює переконливу загальну ретроспективу відповідних зустрічей Бердяєва зі своїми французькими, у певному розумінні, односторонцями. Він не ставить за мету суворо удокументувати ці зустрічі (взагалі ми не заздримо тому, хто спробує написати підкреслено академічну книгу про Бердяєва: сам стиль його постаті і його філософії опиратиметься тому жанрові). Скажімо, він не відтворює багаторічних "семінарів у Понтіні", де, власне, на повну силу розгорталися згадані зустрічі (пізніше ті "семінари" подав у патетично-трансформованому вигляді Мальро у своїх "Альтенбурзьких горішниках"), він відтворює передовсім живе життя бердяєвської думки, цього особливого симбіозу християнства й російського революційного темпераменту, тої справді "перманентної революції" людського духу і — відгомін її у думці французькій.

Шкода, що ця добра книга вже не стане знаряддям для Олександра Цветкова (А.Вадимова), найавторитетнішого бердяєвського біографа, який нещодавно трагічно пішов із життя — на двадцять сьомому році...

В.С.

Pierre Manent. La Cité de l'Homme. Paris: Fayard, 1994.

У цьому творі методом *histoire de mentalites* автор досліджує витоки перелому в поглядах на суспільство, що відбувся у XVII-XVIII ст. П'єр Манан показує, що його основою була зміна етичних поглядів після Просвітництва, коли відмовились від притягування однієї до другої двох старожитностей — античності та християнства, проте залишилася наддержава, якої раніше не було, і люди: надто громадяни, щоб бути християнами, і надто християни, щоб бути громадянами. Ф.Гобс відкидає авторитет *old moral philosophers, writers of moral philosophy*, які вбачали у чеснотах кінцеву мету як індивідуального, так і політичного людського життя. Гобс знижує статус чеснот: раніше бажані самі по собі, оскільки вони ушляхетнювали душу, підіймали її онтологічний